

- 17 Kohut Z. The Development of Little Russian Identity and Ukrainian Nationbuilding. – P. 555 – 556, 559.
- 18 Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement – P. 85; Himka J.-P. Voluntary Artisan Associations and the Ukrainian National Movement.
- 19 Himka J.-P. The Greek Catholic Church and National-Building..., Himka J.-P. Priests and Peasants, Himka J.-P. The Greek Catholic Church and the Ukrainian National Movement ..., Dumin, Osyp. Die nationale Wiedergeburt der galizischen Ukraine und die Geistlichkeit // Kyrios. – 3. – 1938. – P. 75 – 78.
- 20 Himka J.-P. Galician Villagers ... – P. 85, 129.
- 21 Ibid. – P. 133 – 142.
- 22 Ibid. – P. 142.
- 23 Kappeler A. The Ukrainians in the Russian Empire, 1860 – 1914.
- 24 Himka J.-P. Galician Villagers ... – P. 90, 219, 446 – 451.
- 25 Ibid. – P. 127 – 129, 131 f.
- 26 Ibid. – P. 85 f., 90 f., 90 f., 143 f.
- 27 Ibid. – P. 151.
- 28 Grabowicz G. Province to Nation: Nineteenth-Century Ukrainian Literature as a Paradigm of the National Revival // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 16. – 1989. – P. 117 – 132.
- 29 Himka J.-P. Galician Villagers ... – P. 174; Himka J.-P. Priests and Peasants ... – P. 6 – 7.
- 30 І.П. Химка показав, що принаймні серед досліджуваних ним кореспондентів "Батьківщини" з числа заможних селян відразу й нехтї до польських поміщиків була менш помітна, ніж до євреїв, в яких вбачали безпосередніх гнобителів і конкурентів. Водночас треба зазначити, що юдофобія в Галичині не призводила до єврейських погромів.
- 31 Hroch M. Social Preconditions of National Revival. – Cambridge, 1985. – P. 185.
- 32 Magocsi P. R. The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 16. – 1989. – P. 45 – 62.
- 33 Hroch M. Social Preconditions of National Revival. – P. 185 – 191.

Надійшла до редакції 15.02.1991 р.

An attempt is made to compare the Ukrainian national movement under Russian and Austrian rule during the 19 and early 20th centuries. The conclusion is that despite earlier development of the national idea among the Ukrainians in the Russian empire, only the Galician Ukrainians succeeded in creating a mass movement.

Я. Й. ГРИЦАК

ДО ГЕНЕЗИ ІДЕЇ ПОЛІТИЧНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ

У статті досліджується генеза ідеї політичної самостійності України на основі аналізу історії "України ітредент"-и Юліана Бачинського.

В оповіданні "Вакула" Миколи Помяловського є цікавий епізод, взятий із життя Лівобережної України середини минулого століття. Дядько-вихователь перевіряє, як учень-племінник засвоїв заданий урок.

Дядько запитує племінника:

– Хто найгірший на світі?

- Диявол.
- А по дияволі?
- Мазепа¹.

Цей епізод дуже влучно характеризує загальне ставлення, яке було характерне для значної частини російського (і не лише російського) населення до питання про політичну самостійність України. Природне право кожного народу на самовизначення стосовно українців вважалося настільки нереальним, непотрібним та надуманим, що трактувалося з боку панівних класів панівних націй, як "австрійська", "німецька" або "польська" інтрига. В основі такого ставлення до "южнорусского сепаратизма" ("мазепинства") лежать не лише геополітичні міркування, але й певний стереотип у суспільній психології, стереотип меншовартості усього українського, який до кінця не вжитий ще й тепер.

Зрозуміло, що за таких умов українцям потрібні були особливі енергія, вміння і прагнення, щоб довести своє право на окремішне існування. І при цьому не лише сусідам, а передусім самим собі. (Застережуся одразу, що тут маю на увазі лише ідеологічну сторону справи, а не практичну, тобто побудову суверенної національної держави. Остання ще й досі залишається актуальною метою українського руху.) Формування ідеї політичної самостійності України мало справді революційне значення. Воно було пов'язане з такими драматичними подіями, особистими колізіями та гострими сутичками між різними українськими і неукраїнськими силами, що, напевно, можна написати цілий напівпригодницький роман, а не лише наукове дослідження. Але полишаючи те, що належить робити письменникам, хочу запропонувати спробу наукового аналізу проблеми генези ідеї політичної самостійності в українському русі. Серед праць, де тією чи іншою мірою розглядалося це питання, особливо варто відзначити передмову В. Дорошенка до третього (берлінського)² видання "України ігредент-и" Ю. Бачинського, блискуче ессе І. Лисяка-Рудницького про ідеологічних попередників Четвертого Універсалу Центральної Ради³ та статтю канадського дослідника українського походження І.-П. Химки⁴. Остання робота і тематично, і хронологічно найближче стоїть до запропонованої проблеми, тому вона становитиме як би відправну точку для нашого дослідження. Нові можливості для розкриття цієї теми дає звернення до мемуарної літератури та особистих рукописних фондів, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові (далі: ЦДА України у Львові). Особливу цінність з огляду на це становлять

матеріали фондів В. Охримовича (Ф. 372), М. Павлика (Ф. 663) та Ю. Бачинського (Ф. 683).

Важко з точністю до року визначити, з якого часу бере свій відлік ідея політичної самостійності України. Лідери української революції 1917 – 1920 рр., проголошуючи створення української суверенної держави і вкладаючи свою невтомну працю у реалізацію цієї ідеї, покликалися на традиції національно-визвольних змагань XVII – XVIII ст., уособленням яких були фігури двох козацьких гетьманів – Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. Однак в останні роки в українській історичній науці за рубезем з'явився ряд досліджень, автори яких, виходячи з аналізу конкретних реалій XVII – XVIII ст. у ширшому, загальноєвропейському контексті, відмовляють обом гетьманам у праві називатися предтечами самостійницького руху⁵. Я не буду зачіпати це питання, оскільки воно залишається відкритим для дискусії і вимагає окремого дослідження. З другого боку, Василь Подолинський, автор маловідомого твору української політичної думки "Слово перестороги", відзначав існування серед українців Галичини під час революції 1848 р. самостійницької течії. Але він не уточнював, кого саме з політичних діячів він мав на увазі, і в яких рамках ця течія передбачала самостійність українського народу, а отже, залишається невідомим, чи йшлося про федеративну програму, а чи про політичну самостійність⁶. Принаймні жодна з існуючих в Галичині у 1848 р. русько-українських сил не піднесла ідею утворення незалежної української держави.

Ця ідея в українському русі утвердилася майже п'ятдесятьма роками пізніше, і саме про цей відтинок часу йтиметься в статті, точніше, про останнє десятиріччя XIX ст. – приблизно від 1889 – 1890 до 1899 – 1900 рр. Власне на цей період припадає генеза ідеї політичної самостійності України у сучасному розумінні.

Тут необхідні певні додаткові пояснення. В принципі, з психологічного погляду, може не існувати різниці між тим, що ми називаємо національною свідомістю членів українських братств кінця XVI – початку XVII ст. і членів товариств "Просвіта" у кінці XIX – на початку XX ст. Принципова різниця полягає не в ідеях і відповідних психологічних стереотипах, а в соціальних характеристиках носіїв цих ідей. З часів Французької революції кінця XVIII ст. таким носієм стала нація як "суверенний народ", як народ, якому належить право мати власну державу, навіть якщо він не мав її або втратив у далекому чи недалекому минулому⁷. Нації як нові соціальні категорії почали формуватися лише у XIX ст., тому деякі історики навіть вважали, що процес

творення націй є найважливішою характерною рисою минулого століття. Важливо зрозуміти, чому формування націй припало саме на ХІХ ст. Якщо коротко, нації є продуктом розпаду старого суспільства і трансформації його в модерне. У результаті індустріалізації, дії певних політичних й ідеологічних чинників виникає новий тип зв'язків між членами тої чи іншої спільноти і, відповідно, нова система поглядів на суспільство. Для успішного завершення процесу формування нації потрібні щонайменше два фактори:

1) суб'єктивна потреба все зростаючого числа людей знайти новий об'єкт своєї соціальної ідентифікації після втрати традиційних соціально-політичних зв'язків: з селом, поміщиком, цехом та ін.;

2) об'єктивний факт розширення взаємодій віддалених регіонів з розвитком системи транспортних зв'язків, формуванням ринку, індустріалізацією, заходами органів державної влади. Всі ці процеси ведуть до активізації територіальної і соціальної мобільності і збільшення соціальної комунікації⁸.

Власне, соціальна комунікація у вигляді мережі громадських організацій, національної преси, шкіл та ін. у межах певного історичного регіону, заселеного потенційними представниками нації, є мовби кістяком, на якому розвивається живе тіло нації. Ми повинні змиритися з тим, що у принципі нема жодного задовільного означення нації. Як зауважив наприкінці минулого століття один із теоретиків з питань національних процесів Вольтер Бейджгот, "ми знаємо, що це (нація. – Я. Г.) таке, поки нас не питають про це, але ми не можемо швидко пояснити або визначити її". На жаль, за останніх сто років ситуація у науці майже не змінилася. Дуже важко знайти критерії, які дозволили б з певністю сказати, в якому моменті потенційна протонація перетворюється у власне націю. Можна запропонувати такий вихід. Нація проявляє себе як велика спільність людей, що свідомі своїх спільних політичних, господарських та культурних інтересів. Зрозуміло, що найкраще ці інтереси може представити та захистити національна держава. Тому на емпіричному рівні ознакою нації є або наявність національної держави, або масовий політичний рух за її створення.

Отже, висунення ідеї політичної самостійності є до певної міри ознакою того, що нація або вже сформувалася, або процес її формування завершується. Поява ідеї політичної самостійності здебільшого можлива лише на завершальному етапі формування націй. Отже, зрозуміло, що ідея виникає досить пізно, і це підтверджується досвідом як українського націо-

нального руху, так і рухами інших, так званих недержавних, народів. Проголошення постулату політичної самостійності було якісним стрибком у розвитку ідеології українського руху, його переходу від культурно-соціальних до суто політичних ідей⁹. Цей перехід виражав загальну тенденцію у формуванні "національних рухів" недержавних народів. У 1870 – 1918 рр. національні рухи еволюціонували у напрямі визнання пріоритету політичних прав. В цей час етнокультурні критерії нації витісняються політичними, національне самовизначення все частіше ототожнюється з створенням незалежної держави¹⁰.

Тепер щодо конкретних подій, пов'язаних з генезою ідеї політичної самостійності України. В українській політичній думці ХІХ ст. панувала ідея автономії України у складі слов'янської федеративної держави. Гасло автономно-федеративного устрою України, за словами Михайла Грушевського, "не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці"¹¹. Вперше воно було проголошено декабристами – членами Товариства з'єднаних слов'ян (1823), а згодом стало основою програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства (1845 – 1847), політичної концепції Михайла Драгоманова, абсолютної більшості політичних партій з Наддніпрянської України перших трьох універсалів Центральної Ради (червень – листопад 1917 р.)¹².

Центральну роль у розвитку федеративної концепції відіграв Михайло Драгоманов: у його працях вона знайшла найбільш аргументований, розгорнутий і систематичний виклад. Але помиляються ті дослідники, які вважають, що федералізм був кінцевою метою політичних поглядів Драгоманова. Насправді такою метою було утвердження анархії (або "безначальства", як це слово перекладав на українську мову сам Драгоманов). При тому анархія не в побутово-вульгарному розумінні цього слова, як загальне безладдя та війни всіх проти всіх, а як модель суспільства, в якому відіме будь-який державний примус і члени якого навчатися управляти ним самі, без посередництва державних інститутів. Однак Драгоманов був надто серйозним реалістом, щоб вірити у можливість здійснення цієї моделі на практиці. Він порівнював ідею анархії зі спробою інженерів усунути силу тертя з машинного механізму, що є цілком неможливим. На практиці Драгоманов виступав за федералізм як форму правління, що забезпечує максимальні права кожної окремої людини, і відкидав будь-які права авторитарності.

М. Драгоманов був послідовним противником теорій, що на

практиці вели б до створення великих централізованих державних утворень. На цьому ґрунті він активно критикував і марксистську теорію. Політичним ідеалом Драгоманова була федеративна побудова суспільства, найкращим втіленням якої він вважав тогочасний державний лад Англії і Швейцарії. Тому він заперечував потребу створення самостійної української держави, висуваючи натомість програму федералізації Російської й Австро-Угорської імперії¹³. Однак якщо Драгоманов у женецькій еміграції заперечував потребу створення самостійної держави, то його союзники в Україні взагалі заперечували потребу будь-якої політичної програми українського руху. Після Емського указу Олександра II (1876), що зводив нанівещь можливості легальної національної роботи, Стара Київська громада поступово перейшла на позиції аполітичного культурництва. З цієї причини у 1886 р. вона розійшлася з М. Драгомановим, вважаючи його діяльність шкідливою. Погляди громадивців найкраще відбивають слова одного з її лідерів Павла Житецького. Коли молоді студенти, члени драгоманівського гуртка при Київському університеті, звернулися до нього із запитанням "що робити?", то почули таку відповідь: "Якщо хочете працювати для українського народу, ставайте першорядними вченими й пишіть ваці праці по-українському. Тоді поневолі й чужі вивчатимуть українську мову, щоб знайомитися з вашими працями. А тепер найкорисніше для української ідеї – це український театр". Як свідчили пізніше учасники цих подій, старі "українофіли" з Київської громади тремтіли перед усім нелегальним, а ще більше перед політичним¹⁴.

Зі складу Старої Київської громади виділилися драгоманівські гуртки – "старший київський гурток політиків" (1886 – 1891) та "наймолодший гурток політиків" (1888 – 1896). Вони прагнули підняти український рух до активної організованої політичної боротьби у співпраці з іншими поневоленими народами Російської імперії. У першій половині 1890-х рр. обидва гуртки намагалися оформитися в окрему партію, щоб відвернути українську молодь від російських есерів і соціал-демократів¹⁵. Молодіжні "гуртки політиків" ставили питання про необхідність модернізації ідеології українського руху. Однак вони теж заперечували ідею національної державності. "Нам же, скажемо відверто, – писав К. Арабажин, – не треба України ні шляхетської, ні польської, ні буржуазної. Ми не думаємо заводити й свого власного державного централізму, і не втішатиме нас те, який держиморда потягне нас в котузку, і на якій він мові розкаже нам, що права чоловіка не про нас писані"¹⁶. Ці погляди, як згадував пізніше Павло Тучапський, були характе-

рними для всієї тогочасної української політизованої молоді з Наддніпрянської України.

Наприкінці 1880-х рр. з лав Старої Київської громади виділилася ще одна фракція з політичною орієнтацією – так звані австрофіли на чолі з В. Антоновичем та О. Кониським. Однак їхня орієнтація не була пов'язана з активною політичною діяльністю. Надії на позитивне розв'язання українського питання вони покладали на можливість війни Австрії з Росією. "Австрофіли" прагнули через посередництво галицьких "народовців" схилити на свій бік керівні кола Австрії, а в Галичині – пануючу польську шляхту, і таким чином добитися реалізації певних національно-культурних прав¹⁷.

Незалежно від цих груп влітку 1891 р. на Наддніпрянській Україні виникло Таємне Братство тарасівців. До нього входили студенти та молоді інтелігенти І. Липа, М. Михновський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, В. Самійленко та ін. У програмі та діяльності братства чітко простежувалися самостійницькі тенденції¹⁸, однак тарасівці відкидали навіть можливість постановки питання про політичну самостійність України. "Україна, – писав на початку 1890-х рр. Борис Грінченко, – поділена тепер проміж трьома державами (Росія, Австрія, Угорщина) і давно збулася всіх автономічних своїх форм. Тепер вона стоїть у такому становищі, що ні про які заміри політичного змісту їй не можна й думати, і всякі мрії в такому напрямку були б настільки кумедним донкіхотством, що нічого oprіч сміху або докору не могли б викликати серед патріотичної української інтелігенції, хоч би й з'явилися". Реальних результатів своєї діяльності тарасівці сподівалися досягти за умов, якщо Україна залишиться частиною російської держави¹⁹.

Таким чином, на початку 1890-х рр. більшість існуючих в українському таборі сил не висувала тезу політичної самостійності, хоч, здавалося, обставини розвитку українського руху штовхали його до неминучої політизації. Наприкінці 1880-х – на початку 1890-х рр. українське питання раптово пролунало в загальноєвропейському політичному контексті. У січні 1888 р. у берлінському журналі "Gegenwart" з'явилася стаття німецького філософа Едуарда фон Гартмана, у якій пропагувалося утворення з українських земель "Київського королівства" з метою послаблення Росії. Висловлювалося припущення, що появу статті інспірував сам Бісмарк. Ідея утворення "Київського королівства" викликала певний резонанс серед австрійських, німецьких і російських політичних сил²⁰.

З другого боку, на скликаній у Львові Клубом руських послів спільній нараді представників народовської і москвофільської

партії (25 березня 1890 р) зазначалось, що причиною "сумного стану русинів" є "недостача одної ясної для всіх русинів обов'язуючої програми". Одним з пунктів такої програми, згідно з рішенням наради, мала бути вимога розділу Галичини на східну (українську) і західну (польську) частини. Відродження цього постулату, який вперше висунули ще діячі Головної руської ради 1848 р., як і проєкт Гартмана, викликали відгук серед австрійських, німецьких і польських політиків²¹.

Однак ні один, ні другий проєкт не знайшли відповідного розвитку в українському національному русі. Щодо ідеї Гартмана, то найбільш цікавою є, на нашу думку, реакція І. Франка, висловлена ним у політичному оглядові, надрукованому у львівському часописі "Правда", який претендував на роль всеукраїнського видання. В 1889 р. Іван Франко полемізував з поширеним серед галицької громадськості поглядом, що стаття Гартмана знаменує корисний поворот у позиції європейських сил стосовно української справи. "А те, що Бісмарк з своїм Гартманом, що мадяри інколи інтересуються нами... Боже мій, ото честь, ото радість для ягняти, що вовк ними інтересується. Мені здається, що той інтерес Бісмарка і его креатур повинен би ще радше приймати соромом, як найліпше свідощтво нашої безсилості. Хто нами інтересується в Європі, той чинить все тільки з погляду на Росію і на те, як ускладаються его взаємини з Росією. Треба Росії пригрозити – бух! являється на сцену Русин, впливає Київське князівство або й Польша в давніх границях (для Бісмарків се зовсім все одно!)"²². І. Франко висловлював свій жаль з приводу того, що на великій шахівниці європейської політики українці "не є навіть нікчемною пішечкою", і акцентував свою увагу на потребі перетворити український народ на реальну політичну силу. Але він навіть не вважав за потрібне всерйоз обговорювати ідею, і його мовчання у даному випадку є висловленням певної позиції. Що ж до ідеї відокремлення українських земель у політичне утворення в складі Австрійської імперії, то вона була похована в листопаді 1890 р. після заключення народовською партією за ініціативою київських "австрофілів" угоди з адміністрацією Галичини і проголошення так званої "новоєри" в польсько-українських відносинах.

Серед існуючих в українському русі течій лише одна обіймала принципово самостійницькі позиції і своєю активністю зробила справжній переворот в українській політичній думці. Йдеться про так званих молодих радикалів або, як вони самі себе називали, "студентську групу державників", котрі були

соціалістами-марксистами і українськими націоналами, звучи себе "націонал-радикалами"²³.

Мемуарна література традиційно відносить до "молодих" радикалів Ю. Бачинського (1870 – ?), В. Будзиновського (1868 – 1935), С. Вітика (1876 – ?), М. Ганкевича (1869 – 1939), О. Колессу (1867 – 1945), Є. Левицького (1870 – 1925), В. Охримовича (1870 – 1931)²⁴. Однак перелічені діячі становили лише верхівку групи, особовий її склад був значно ширший.

"Молоді" радикали були ініціаторами утворення Русько-української радикальної партії (РУРП) – першої сучасної української політичної партії, яка у своїй діяльності прагнула проводити три принципи – захист інтересів українського селянства Галичини, захист національних інтересів українського населення і пропаганду ідей наукового соціалізму. Власне, перші два принципи погано узгоджувалися з третім, тому все перше десятиліття діяльності РУРП сповнене гострими внутрішньопартійними суперечками з питань, як поєднати непоєднане. Хоч "молоді" радикали були надзвичайно активними і спочатку становили навіть більшість у партії, однак кермо партійного керівництва міцно тримали "старші" радикали, насамперед Іван Франко та Михайло Павлик. Будучи учнями і послідовниками Драгоманова, вони поділяли в принципі скептичне ставлення до марксизму (пізніше в Франка воно навіть переросло у відверто вороже), а тому легко відмовлялися від проголошених у програмі РУРП принципів наукового соціалізму заради досягнення практичних цілей селянського та національного рухів. Але разом зі скептичним ставленням до марксизму "старші" радикали перейняли від Драгоманова і негативне ставлення до ідеї централізованої держави.

Натомість "молоді" радикали, хоч також свого часу відчували вплив Драгоманова, не поділяли драгоманівського трактування соціалізму та критично оцінювали соціалістичну літературу, яку він видавав. "Українська література, – писав В. Будзиновський, – не могла дати українцеві ніякої політичної освіти. "Громада" * не мала того політичного матеріалу, який цікавив би українця. Хто годен був дочитати до кінця прескучну "Вільну спілку" [Драгоманова. – Г. Я.], той лиш хитав раменами"²⁵.

"Молоді" радикали репрезентували в українському таборі марксистську течію, яка, в свою чергу, належала до європейської традиції так званого класичного марксизму. Ця традиція мала три специфічні риси. Насамперед вона набула поширення

* Журнал, який видавав М. Драгоманов у Женеві в 1877 – 1881 рр.

лише у Центральній і Східній Європі. По-друге, "класичний марксизм" розвивався лише левний період – з кінця XIX ст. до 30-х рр. XX ст. Більшість його представників була репресована Сталіним та Гітлером (з числа "молодих" радикалів цю долю розділили Ю. Бачинський та С. Вітик, які у 1920–1930-х рр. виїхали в радянську Україну і безслідно зникли у системі ГУЛАГу). Третью характерною рисою класичного марксизму була його схильність до трактування переважно історичних, політичних та економічних питань, на противагу від переважно філософських уподобань західноєвропейських марксистів²⁶. "Молоді" радикали намагалися розв'язати українське національне питання з позицій марксистської методології. Ця спроба полягала у формулюванні постулату політичної самостійності. Хоч це звучить парадоксально, але факт залишається фактом: першими українськими державниками-самостійниками були марксистки.

Існувала принаймні одна причина, що дозволяла використовувати марксизм для обґрунтування політичних прав українського народу: хоча марксизм і проголошував майбутнє відмирання держави, але він розглядав процес творення централізованих держав як прогресивний, а до того стверджував особливу роль державних механізмів після перемоги соціалістичної революції і встановлення так званої диктатури пролетаріату.

Перший етап утвердження ідеї політичної самостійності України (1890–1895) набрав характеру гострого внутрішньопартійного конфлікту між старшими радикалами – "драгоманівцями" і молодшими радикалами – "марксівецьями". Однак боротьба була нерівною. "Старші" радикали володіли всіма важелями партійної влади, у тому числі й редакціями партійних періодичних органів.

"Молоді" радикали не мали навіть змоги відстоювати і популяризувати свої ідеї на сторінках радикальних видань, оскільки їхні твори проходили через сувору цензуру Франка і Павлика. Ситуація особливо ускладнилася у 1892 р., коли Павлик, щоб уникнути атак "молодих", які вчилися і жили у Львові та Відні, перевів видавництво "Народ" у Коломию.

Особливо чітко виявилася різниця між двома поколіннями українських соціалістів у підходах до національного питання. На I з'їзді РУРП (жовтень 1890 р.). В. Будзиновський запропонував включити у максимальну частину програми вимогу створення власної національної держави, а у мінімальну – пропозиції про розподіл Галичини на східну (українську) і західну (польську) частини. Заперечивши йому, І. Франко зауважив, що поділ Галичини взаємно ослабив би сили українського і польсь-

кого демократичного рухів у боротьбі проти спільного ворога – польської шляхти²⁷.

Запропоновані у програмі шляхи розв'язання спірних питань не могли задовольнити "молодих" радикалів. На початку грудня 1890 р. збори віденських радикалів за пропозицією В. Будзиновського направили українському суспільству відкритого листа, в якому аргументувалося державне право українського народу. Лист був підписаний В. Будзиновським, І. Гриневецьким та ще сімома членами українського студентського товариства "Січ". Цю ж ідею В. Будзиновський пропагував на загальному вічі галицьких українців у Відні 18 грудня 1890 р., скликаному для обговорення політики "нової ери". Виступ був схвально сприйнятий присутніми²⁸. Нарешті, у лютому 1891 р. віденські радикали завершили дискусію з питання перегляду програми радикальної партії і вислали в редакцію "Народу" проект нової програми "За радикальну колегію у Відні", підписаної В. Будзиновським та І. Гриневецьким²⁹. Автори проекту пропонували нову економічну програму, побудовану на засадах наукового соціалізму. Нова програма, зокрема, передбачала перетворення суспільства у централізовану національну державу, яка була б єдиним власником засобів виробництва. Проект містив вимогу про поділ Австрії на національно-адміністративні території, а щодо українських земель – об'єднання Східної Галичини з Північною Буковиною в самостійну централізовану українську державу, "оскільки се дається досягнути на дорозі правній без порушення цілості Австрії". Як крок до майбутнього об'єднання всіх українських земель висувалася вимога запровадження митної унії з Росією для економічного об'єднання Галичини з Наддніпрянською Україною.

Публікація проекту викликала пошвавлену дискусію в радикальному таборі. Редакція "Народу" в особі І. Франка та М. Павлика назвала програму віденських радикалів "нісеніницею", заснованою на "фікції державності, а посередньо на інтересах тих верств, котрі в разі заведення самостійної руської держави в першій лінії з неї би користали, коли тим часом доля робочого люду в такій самостійній державі могла би навіть погіршитися ... Чи "радикали" віденські не думають, що коли би як-небудь закроювалося на узискання прав, наприклад корони короля Данила, то на ту корону найшли би ся компетенти в першій лінії в рядах князів Саліг, Чарториських, Дідушицьких і т. п."³⁰. Своє негативне ставлення до ідеї національної державності висловили М. Драгоманов та О. Терлецький³¹. В. Будзиновський та Є. Левицький під час перебування М. Драгоманова у Відні на початку 1890-х рр. спробували схилити його

на свій бік і у такий спосіб зміцнити свої позиції. Однак після першої зустрічі, яка була невтішною для "молодих" радикалів, ці спроби більше не повторювались³².

У 1893 р. "молоді" радикали зробили нову спробу винести на обговорення питання про політичну самостійність України. Ю. Бачинський (єдиний, хто на I з'їзді РУРП повністю солідаризувався з позицією В. Будзиновського щодо поділу Галичини)³³ вислав до редакції "Народу" серію статей під загальною назвою "По поводу еміграції". Така назва мала приспати пильність не лише "старших" радикалів, але й усього галицького суспільства. "Я знав, що виступити перед українською публікою, у той час, відразу, без різних вступних, приговорних оговорок, з думкою про українську державу, се значить – виставити себе на сміх, і я мусів добратися до неї підступом. Так я зачав від справи, яка тоді дуже зворушила галицьку суспільність і її заінтересувала – від наглого зриву еміграційного в кількох галицьких повітах на Поділля, до Росії в 1891 р", – згадував пізніше Ю. Бачинський. Цей матеріал склав перші розділи його роботи "Україна ingredienta". М. Павлик, не підозрюючи, що в статтях буде порушене питання про політичну самостійність України, дав згоду на друкування. Однак йому довелося забрати слово назад, коли після публікацій перших частин "України ingredient-u" Ю. Бачинський надіслав до редакції решту своєї роботи³⁴. У середині 1893 р., коли Павлик одержав весь рукопис роботи Бачинського, у нього в Коломиї перебував І. Франко. "Оба ми найшли, – писав згодом Павлик, – що стаття Ю. Бачинського надто многословна та доктринерська, на соціально-демократичний лад, без студій реального ґрунту, особливо русько-українського. Через те, власне з огляду на вагу справи, ми не могли взяти на себе відповідальність за опублікування всієї статті у "Народі"³⁵. Павлик назвав "Україну ingredient-y" "філософією без фактів", а Франко – "філософією, utagająca zdrowemu rozsądku"³⁶.

У 1893 – 1894 рр. співвідношення сил у РУРП починає поступово змінюватись на користь "молодих". Допомога прийшла від групи київських драгоманівців на чолі з М. В. Ковалевським, які надавали фінансову підтримку "Народові". Кияни були дуже незадоволені тим, як М. Павлик редагує журнал. У липні 1893 р. М. В. Ковалевський запропонував "марксівцям" висунути умови, згідно з якими вони могли б працювати у редакції "Народу". "Молоді" радикали вимагали, щоб їх матеріали друкували в журналі без огляду на редакційне право М. Павлика, в тому числі – й "Україну ingredient-y" Ю. Бачинського. У листі від імені редакції І. Франко відхилив усі пункти вимог і відмо-

вив "молодим", за винятком В. Охримовича, у співпраці з редакцією "Народу". У відповідь марксівці у повному складі вийшли з редакційного комітету. Конфлікт між двома поколіннями українських соціалістів досяг найвищого напруження³⁷. В. Будзиновський не вітався при зустрічі з Франком, а Франко у приватній розмові висловив припущення, що Будзиновський кінчить життя у львівській божевільні на Кульпарківській вулиці³⁸.

Врешті-решт боротьба між "старшими" і "молодшими" радикалами за видання завершилася тим, що 20 березня 1895 р. М. Павлик відмовився від редагування новоствореної газети "Громадський голос" на користь В. Будзиновського³⁹. Після смерті М. Драгоманова київські радикали передали В. Будзиновському редакцію нового партійного видання – газети "Радикал", з припиненням виходу видань "старих" радикалів – "Народу" і "Хлібороба" – вся партійна преса опинилася в руках "молодих"⁴⁰.

Водночас з посиленням позицій всередині партії "молоді" радикали здобули ще одну перемогу. У 1894 р. Ю. Бачинський вислав М. Драгоманову рукопис "України ігредент-и", розраховуючи, що в разі позитивної оцінки він зможе надрукувати статтю. Але надії автора "України ігредент-и" виявилися марними: М. Драгоманов гостро розкритикував роботу як за використання марксистської методології, так і за спосіб подачі окремих фактів⁴¹. Після такого різкого суду Ю. Бачинський майже розпрощався з надією опублікувати свою працю. Однак восени 1895 р. він зустрівся з Д. Лук'яновичем, який розпочав видання серійної "Універсальної бібліотеки". Після досягнення домовленості з автором, заручившись фінансовою підтримкою, Д. Лук'янович видав "Україну ігредент-у" як шосту книжку "Бібліотеки"⁴².

Іншою подією стало включення тези про політичну самостійність України у програму радикальної партії. На IV з'їзді РУРП (29 грудня 1895 р.) розглядався проект нової програми партії, підготовлений В. Будзиновським. Ю. Бачинський запропонував з'їздові включити до проекту загальну частину, в якій конкретизувалась кінцева мета про конечність боротьби – політична незалежність українського народу. Пропозиція Бачинського викликала надзвичайно мляву дискусію, Франко мовчав, а Павлик, зауваживши, що пропозиція Бачинського йде врозріз з поглядами Драгоманова, запропонував не приймати положення про політичну самостійність України, не порадившись спочатку з драгоманівцями з "російської України". Пропозиція Павлика викликала приступ люті у Бачинського. Він запротес-

тував проти того, що галичанам відмовляють у праві виявляти свої думки в справах, що стосуються усього українського народу.

"А щодо наддніпрянців, – говорив він, – то коли б ждати, поки вони піднесуть клича на боротьбу за політичну незалежність українського народу, то будете ждати на нього ціле життя і не діждетесь його". Свій виступ Ю. Бачинський закінчив погрозою, що за 1 – 2 тижні з'явиться друком "Україна irredenta", широкий загал зможе її отримати. І коли той загал довідається, що з'їзд радикальної партії відкинув постулат політичної незалежності, то партія себе скомпрометує. Промова Бачинського зрушила дискусію з мертвої точки. К. Трильовський підтримав Бачинського у тому, що галичани не повинні просити дозволу у наддніпрянських українців на проголошення гасла політичної самостійності. Остаточо справу рішив С. Данилович. Він зазначив, що з'їзд дійшов справді історичного моменту. "Боротьба за політичну незалежність українського народу! Українська держава! Століття України дивляться в сій хвилі на нас і ждуть, що ми скажемо! Зрозуміймося і покажем себе зрілими". Промова Даниловича викликала бурю оплесків, і пропозиція Бачинського була прийнятою без дальшої дискусії, "серед гучних оплесків і загального одушевлення" ⁴³.

Ю. Бачинського чекав ще один приємний сюрприз. Після виходу з друку багатостраждальної "України irredent-и" він з тривогою чекав на появу рецензій. Він розіслав книжку у редакції українських газет і журналів, однак навколо неї ніби існувала змова мовчання. "Місяць уже минув, – писав Ю. Бачинський до В. Охримовича, – а ті часописи й слівцем не спігнули про мою книжку. Можна б собі подумати (на їх оправданє), що книжка моя найменшого для них або їх читателів не має інтересу, або єї так слабо написано, – то й не варто о ній хоч що-небудь писати... Мені люди порадили не чекати на добру волю наших "критичних людей" і самому впрост до них звернутися. І я звернувся до Франка, але той категорично заявив, що він нічого не буде писати про мою книжку. Звернувся до него Будзиновський, то і йому він те саме відповів" ⁴⁴.

Бачинський роздумував довго, чи віднести "Україну irredent-y" на руки Франкові, чи вислати поштою до видаваного ним і його дружиною Ольгою журналу "Житє і слово". Нарешті він вирішив піти до нього, приготувавшись до гострої розмови про проблему української державності. Але вийшло зовсім інакше.

Ольга Франко зустріла його здивованим вигуком: "А-а, Бачинський! То ви?! Я читала вашу "Україну irredent-y", та ж це

книга, що появляється раз на сто літ!". "Приємно вражений таким компліментом, – згадував пізніше автор "України ingre-dent-и" – привітався я з нею і з Франком – і давно-давно не було між мною і Франком і його дружиною такої щирої і доброї розмови, як тоді" ⁴⁵.

У розмові з Будзиновським Франко заявив, що хоч багато в чому не погоджується з Бачинським, але мусить визнати, що книжка написана з великим талантом ⁴⁶. Рецензія І. Франка з'явилася в книзі "Жите і слово" за 1896 р. Але тепер його оцінка була протилежною тій, яку він висловлював два роки тому. Розкритикувавши доктринерство і догматизм Ю. Бачинського при аналізі економічного розвитку України, він розцінив цю книжку, "як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості", і висловлював надію, що із зростанням популярності ідеї політичної самостійності України "справа ся вийде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з него, поки не осущиться". Рецензія І. Франка на книгу Ю. Бачинського знаменувала важливі зміни у розстановці сил у радикальному таборі. Відмовившись від федеративної концепції М. Драгоманова, І. Франко став поборником ідеї політичної самостійності України і тим самим посилив позиції "молодих" радикалів-"державників".

Виникає, природно, питання: у чому причина такої стрімкої Франкової еволюції у поглядах на політичне майбутнє українського народу?

Згідно з традиційним поясненням, причина полягає в тому, що після смерті Драгоманова (25 червня 1895 р.) І. Франко звільнився від його ідейних впливів, відмовився від федеративного плану і перейшов на самостійницькі позиції ⁴⁸. Однак такий аргумент викликає одразу декілька заперечень. По-перше, ступінь ідейної залежності Франка від Драгоманова навряд чи варто перебільшувати. Франкові часто вдавалося проводити самостійну лінію ще за життя свого політичного наставника. Варто передивитися хоча б їхнє листування, щоб переконатися, як часто перепадало Франкові від Драгоманова за відступництво і зраду, як він вважав, певних принципів. По-друге, сам Драгоманов наприкінці життя відчував слабкість федеративної позиції, застерігаючи, що він не є принциповим противником "сепаратизму", однак не бачить в українському русі жодної сили, здатної реалізувати цю ідею ⁴⁹. Як припускає Ю. Бачинський, якби Драгоманов прожив ще декілька років, він теж перейшов би на самостійницькі позиції ⁵⁰.

Детально пояснює причини зміни поглядів старшого покоління українських спеціалістів у питанні про політичну само-

стійність України Іван-Павло Химка. На його думку, протягом останніх десятиліть ХІХ ст. український рух перестає існувати як діяльність невеликої групи інтелектуалів і перетворюється на політичну силу. Наприкінці 1890-х рр. якісні зміни в житті української нації були настільки значними, що навіть старі радикали змушені були визнати необхідність зміни політичних орієнтирів національного руху. Ідея української держави залежала, отже, від існування української нації як функціонального соціального організму ⁵¹.

Таке пояснення є задовільним, оскільки воно дає можливість з'ясувати причини ідейної еволюції Івана Франка протягом більш тривалого проміжку часу – з кінця 1880-х і до початку 1900-х рр. Дійсно, відізвавшись на статтю Гартмана, він писав про нереальність розрахунків на серйозну політичну перспективу українського руху: "Коли ми досі є в значній мірі тільки племенем, а не народом (т. є. свідомою своєї відрубності і єдності одиницею етнічною), то ніяка констеляція [йдеться про розстановку європейських політичних сил. – Я. Г.] не здужає зробити нас народом" ⁵². А вже у статті "Поza межами можливого" (1900) він відстоює цілковиту правомірність постановки питання про політичну самостійність як кінцеву мету українського руху. З плином часу прийшло нове відчуття сили українського руху, а отже, реального обсягу його можливостей.

Але такий спосіб пояснення не дозволяє зрозуміти безпосередні причини, які протягом одного-двох років змусили Івана Франка докорінно переглянути свою позицію. Перш ніж перейти до розгляду цих причин, треба зробити ряд попередніх зауважень. Й Іван Франко, і "молоді" радикали належали до соціалістичної течії в українському таборі; як й інші українські соціалісти, вони прагнули поєднати у своїй діяльності соціальні і національні мотиви. Ще про діячів Старої Київської говорили, що вони носять в одній кишені "Кобзар" батька Тараса, а в другій – писання К. Маркса ⁵³. Цей так званий український дуалізм був характерним для розвитку ідеології українського руху. Вірність українських соціалістів соціалістичним поглядам ставила перед ними завдання такої складності, які були невідомі соціалістам "державних" націй. В одному із своїх останніх досліджень П. Магочі слушно пропонує розглядати діяльність лідерів українського національного відродження як конфлікт численних лояльностей і взаємовиключних свідомостей ⁵⁴. Стоєсно українських соціалістів кінця ХІХ – початку ХХ ст. цей конфлікт простежувався у трьох площинах. Насамперед їм треба було визначитися, яким мотивам – соціальним чи національним – має належати пріоритетне місце у розвитку україн-

ського руху? З одного боку, більшість українських соціалістів гостро відчувала свій моральний обов'язок працювати на користь національного відродження, з другого – ідеологія соціалістичного руху (в першу чергу – марксизм) вважала національне похідним від соціального і зобов'язувала своїх адептів боротися насамперед за справедливий соціальний лад, що, як передбачалося, знищить джерело національних конфліктів і приведе до відмирання нації.

По-друге, ця дилема мала ще один зовнішній вияв. Чи українські соціалісти повинні виступати разом в одній партії з соціалістами інших партій, чи намагатися дотримуватися організаційної відрубності свого руху? Згідно з теоретичними засадами соціалістичний рух повинен був розвиватися як інтернаціональна сила, єдиний фронт проти спільного ворога. Але якщо навіть провідні теоретики соціалізму не розуміли національних потреб "недержавних" народів, то чого можна було чекати від соціалістів-практиків? Становище українських соціалістів обтяжувалося, з одного боку, ідеологічними стереотипами, що панували в російському і польському суспільстві, з другого – відсутністю адекватної соціальної бази – українського промислового пролетаріату.

По-третє, характер зв'язку між соціалістичними партіями "державних" і "недержавних" народів передбачав майбутній, після перемоги соціалістичної революції, політичний устрій. Федеративний зв'язок передбачав федеративний устрій, тоді як існування окремих, відрубних соціалістичних партій створювало б умови для політичного усамостійнення "недержавних" народів (відповідно як відсутність окремих національних партій могла призвести до унітарного устрою майбутньої "соціалістичної" багатонаціональної держави). Гранично чітко суть цього конфлікту сформулювали два провідні діячі КП(б)У Сергій Мазлах та Василь Шахрай, які на початку 1919 р. зверталися до В. Леніна із зовсім не риторичним питанням: "Чи можна лишатися членом РКП і відстоювати самостійність України?"

Згідно з запропонованою методичною схемою можливості розв'язання дилеми українського соціалістичного руху (по лініях "національно-соціальне", "окрема партія – спільна партія", "унітарна федеративна самостійна соціалістична держава") мало поліваріантний характер. З усіх існуючих у кінці XIX – на початку XX ст. соціалістичних партій та груп лише дві – УСР та УСД-спілка – стали на позиції пріоритету соціального і перейшли в табір національно чужих партій (відповідно до ППС та партії російських соціал-демократів (меншовиків)). Більшість

партій залишалася на національних позиціях, відстоюючи федеративний принцип побудови соціалістичного руху і майбутньої соціалістичної держави (група УСД, РУРП (до 1895), РУП (з 1903) та УСДРП), Лише галицькі соціалісти найбільш радикально розв'язали цю дилему, дійшовши аж до проголошення політичної самостійності України. Але це було не стільки їхньою особистою заслугою, скільки відтворенням певних об'єктивних реалій.

Польсько-український конфлікт у Галичині набрав набагато виразнішого і гострішого характеру, ніж російсько-український на Наддніпрянській Україні. У Галичині наприкінці ХІХ ст. виникає масовий український національний рух, а отже, зростає обсяг національних вимог. Те, що відбувалося в останні роки ХІХ – на початку ХХ ст., самі поляки називали "українським завоюванням" Галичини⁵⁵. Реальний стан українсько-польських відносин на початку ХХ ст. набрав характеру неоголошеної громадянської війни, найгострішими виявами якої було вбивство у 1908 р. намісника Анджея Потоцького та українського студента Адама Коцка у 1910 р. Натомість у Росії, де український рух перебував під загрозою репресій, він не міг створити свою соціальну інфраструктуру і набрати масового характеру, а отже, стати реальною силою. Якщо ж додати до цього, що російське офіційне суспільство було більш відкрите для українців, ніж польське у Галичині, що росіян й українців у царській Росії не відділяла така різниця у вірі, як поляків й українців у Галичині, то стає очевидним, що для багатьох українців досить мирно можна було суміщати російську й українську лояльність, тобто мати так звану малоросійську свідомість. Російсько-український конфлікт набрав крайньої гостроти лише під час революції 1917 – 1920 рр., власне, під впливом загарбницького походу військ Муравйова на Київ на початку 1918 р. Це пояснює, зокрема, чому лідери Центральної Ради, які, до речі, були переважно соціалістами, так довго зволікали з проголошенням політичної самостійності України. Разом з розгромом більшовицькими військами Києва зазнали повного краху ілюзії щодо можливості співпраці з російськими лівими силами, а отже, федеративний план засвідчив свою повну неспроможність⁵⁶.

Натомість у Галичині вже у 1890-х рр. ставало очевидним, що суспільний конфлікт розвиватиметься не за класами, а за націями. Поряд з українською радикальною в Галичині у 1892 р. виникає польська соціал-демократична партія, яка дуже швидко заявляє про свій намір відбудувати Польщу силами галицького пролетаріату. Відносини між українським і поль-

ським соціалістичним рухом вкрай загострюються. Тому вже у 1895 р. І. Франко приходиться до сумного для себе висновку, що "поляки, все одно, чи звать себе консерваторами, поступовцями, демократами чи навіть соціал-демократами, нездужали ще й досі в своїм нутрі до разу перетравити старої шляхетської закраски..."⁵⁷. У 1897 р. на черговому партійному з'їзді він заявив: "Розваживши всі за і проти, мусимо признати, що так як тепер річ стоїть, – польські соціал-демократи є найтяжчі наші вороги"⁵⁸. А вже у 1899 р. свій вихід з радикальної партії Іван Франко мотивує тим, що він відчував себе "насамперед русином [українцем. – Я. Г.], а потім радикалом"⁵⁹. Така зміна ставлення до польського соціалістичного руху неминуче змушувала його відмовитися від ф'єдеративних планів і послужила, на нашу думку, безпосередньою причиною його переходу на самостійницькі позиції.

Але не тільки Франко зазнав еволюції в питанні про політичну самостійність. Еволюціонували і погляди частини "молодих" радикалів. Річ в тім, що спроба аргументувати постулат політичної самостійності України з допомогою марксизму не могла дати переконливих результатів. Провідні теоретики марксизму, включаючи і його основоположника, не давали однозначної відповіді на це питання. Визнаючи, що для поневолених народів національне питання є важливішим від питання соціального визволення⁶⁰, вони разом з тим заперечували будь-яку політичну перспективу для більшості слов'янських націй, в тому числі українців. На їх думку, історичне призначення "недержавних" народів полягало в тому, щоб бути асимільованими "державними" народами і розвиватися під їх впливом⁶¹. Як писав Е. Бернштейн, "це не були ніякі національні великодержавні примхи, тільки вплив цілком означеного погляду на хід і інтереси історичного розвитку"⁶².

З допомогою марксизму можна було як підтвердити, так і заперечити необхідність політичної самостійності України. Зазначимо, що у 1891 р. у Женеві з'явилася брошура О. Полінковського "О безвыходности украинского социализма", приурочена до II з'їзду радикальної партії. У ній за допомогою економічних постулатів марксизму доводилась повна безвихідь українського національного руху взагалі й соціалістичного руху зокрема.

"Молоді" радикали добре розуміли хиткість своєї теоретичної побудови. "Чи ти читав "Україну ітгедент-у"? – писав М. Ганкевич до В. Охримовича у листі 20 травня 1895 р. – Ціла стаття – то квінтесенція "прямолинейности". Товарова продукція – буржуазія і пролетаріат – воля політична в Росії – кінець Авст-

рії – буржуазія українська – радикалізм національний сеї буржуазії – etc., etc., etc. Дуже цікаво порівняти "Україну іггедент-у" з працею Полінковського "Безвыходность украинского социализма". Один і другий пишуть резолютно, певним тоном, рішучим, хоч Полінковського стиль більш вироблений, витравлений. Один і другий рішають невмолимо судьби народів, Полінковський віще обрусеніє "Польщі навіть", Юльцьо [Бачинський. – Я. Г.] бачить самостійну політично Україну. Признати їм треба, що оба "ясновидячі" люде. Оба – ученики Маркса, оба клянуться і божаться Марксом" ⁶³.

Але остаточно у "молодих" радикалів перемагала ілюзія власної правоти. "На кожний спосіб Маркс і марксизм не може відповідати за виводи Полінковського, – читаємо далі у листі. – Безталанний Полінковський нападає і на чеський сепаратизм, і на польський патріотизм, забуваючи, що недавно (в 1890) Енгельс ("автентичний інтерпрет марксизму") писав у передмові до польського перекладу однієї зі своїх брошур, що новий інтернаціоналізм пролетаріату можливий тоді, коли кожний народ буде в себе паном" ⁶⁴.

Однак "молоді" радикали помилялися у своїх надіях. Існує ряд сучасних історичних досліджень (серед них насамперед слід назвати працю українського історика-марксиста Р. Роздольського) Фрідріх Енгельс і проблеми неісторичних народів (національне питання революції 1848 – 1849 рр. в освітленні "Нової Рейнської газети"), в яких переконливо доведено, що Маркс й Енгельс були "поганими" марксистами, тому що заперечували життєздатність "недержавних" народів. Насправді ж застосування запропонованих ними критеріїв щодо українського народу мусило б привести їх до цілком протилежних висновків. Однак Маркс і Енгельс були надзвичайно сліпими і впертими, коли йшлося про слов'янські народи. Як стверджує один із сучасних істориків Як Куммінз, деякі оцінки Енгельса з цього приводу більше нагадують расизм, аніж науковий соціалізм.

У свою чергу, "молоді" радикали були "поганими" марксистами, коли посилалися на Маркса й Енгельса для аргументації власної правоти. Насправді погляди "марксівців" були ревізією Маркса, про що у цей час їх носії, очевидно, не підозрювали. Безперечно лише, що "молоді" радикали стали засновниками української версії "національного марксизму" – загальноєвропейської течії, представники якої вважають, що нації відіграють основну роль в історичному розвитку. Такий підхід насправді заперечував засади марксизму, що склалися за життя Маркса і Енгельса.

Зрештою, конфлікт між "молодими" і "старшими" радикалами завершився у 1899 р. розколом радикальної партії і виділенням з її складу УСДРП на чолі з Ю. Бачинським, С. Вітиком і М. Ганкевичем. Не всі "молоді" радикали перейшли до лав української соціал-демократії. Після IV з'їзду РУРП у їхньому середовищі теж намітився розкол. В середині 1890-х рр. від марксистської групи почав поступово відходити В. Охримович. Великий вплив на його ідейну еволюцію мали роботи І. Франка та М. Драгоманова з критикою марксизму⁶⁵.

Іншою подією, що змусила деяких "молодих" радикалів переглянути свої погляди, були сеймові вибори 1895 р. Незважаючи на перемогу декількох радикальних кандидатів, позиції партії після виборів значно ослабли. У повітах, традиційно охоплених радикальною пропагандою, в цей час РУРП втрачала популярність серед селянства⁶⁶. "... Темних хлопів приєднано до національної справи надією на матеріальні інтереси. Се була демагогія на великі розміри ... – писав В. Будзиновський. – Зискаючи хлопів під національний прапор, бо він дасть матеріальні користи, пропагандисти національної думки тим часом самі дали хлопів право покидати сей прапор в тій хвилі, коли він став приносити матеріальні втрати, і коли користь могло дати лише хрунївство"⁶⁷. Такий поворот у розвитку подій змусив частину "молодих" радикалів шукати новий спосіб аргументації політичної самостійності, відмовитися від марксистської термінології, посилаючись виключно на історичну традицію.

Ідейна еволюція В. Будзиновського, В. Охримовича та інших збіглася з організаційними заходами двох близьких між собою крил народовців та радикалів, спрямованих на створення нової масової партії. Таке угруповання під назвою Української націонал-демократичної партії (УНДП) було створене 26 грудня 1899 р. В основу економічного розділу програми націонал-демократичної партії була покладена мінімальна програма радикалів, в політичну включено вимоги поділу Галичини та політичної самостійності України. Є. Левицький, В. Охримович разом з І. Франком та М. Грушевським ввійшли до "тіснішого комітету" (управи) УНДП, а В. Будзиновський був членом "ширшого комітету".

Конфлікт між "молодими" і "старими" радикалами завершився формуванням нової структури українського політичного табору з одною центристською (УНДП) і двома опозиційними до неї партіями.

Та найважливішою заслугою "молодих" радикалів було проголошення ними ідеї політичної самостійності України. На момент включення її в нову редакцію програми РУРП (1895) ідею

не поділяло ні одне з галицьких політичних угруповань. Після цього її проголосила також газета "Robitnyk" (редактор М. Ганкевич) у 1896 р., вказуючи на політичну незалежність як один з принципів української соціал-демократії. У 1897 р. на вечорі вшанування пам'яті Т. Шевченка у Львові голова "Академічної Громади" І. Голубович проголосив політичну самостійність України найважливішим ідеалом української молоді⁶⁸. Але навіть на початку 1899 р. ця ідея ще не вкорінилася остаточно в свідомість українського суспільства Галичини. 24 березня 1899 р. група віденських студентів змушена була написати протест проти публікації у народовській газеті "Діло" статті, в якій висміювалася ідея політичної самостійності як "утопічна мрія"⁶⁹. І лише з виникненням нових партій – УНДП й УСДП – політична самостійність України, завдяки ініціативі "молодих", які перенесли цю ідею разом з собою у новостворені організації, стає головним гаслом українських визвольних змагань у Галичині⁷⁰.

Сильною стороною ідеологічних пошуків "молодих" було те, що вони не лише сформулювали тезу про політичну самостійність як кінцевий ідеал українського руху, але й змогли аргументувати її нагальну потребу. Після появи "України ігредент-и", за словами її автора, ідею політичної самостійності України "перший раз поставлено ясно і умотивовано ... і через те не являється вже утопією, як се дотепер видавалось – (приміром) при проєкті Гартмана о "Королівстві Українськім..."⁷¹. Однак теоретична хиткість позиції змусила окремих членів цієї групи відмовитись від теоретичних засад марксизму і тим самим спростила їхній вибір на користь національних інтересів свого народу. Розкол всередині руху "молодих" радикалів наприкінці 1890-х рр. дозволив закріпити ідею політичної самостійності у програми трьох основних українських партій Галичини – УНДП, РУРП та УСДП. У свою чергу, це уможливило об'єднання цих партій на спільній самостійницькій платформі у часи першої світової війни та визвольних змагань 1918 – 1919 рр.

¹ Цит. за: Світ. – 1881. – Ч. 5. – С. 91.

² Дорошенко В. Значіння "України ігредент-и" в історії розвитку української національної свідомості // Бачинський Ю. Україна ігредента. – Берлін, 1924.

³ Rudnytsky L. L. The Fourth Universal and its Ideological Antecedents // Ejud. Essays in Modern Ukrainian History. Ed. by P. L. Rudnytsky. – Edmonton, 1987. – P. 375 – 388.

⁴ Himka J.-P. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation – State, 1890 – 1895 // Slavic Review. – 1982. – Vol. 41, № 2. – P. 219 – 235.

⁵ Subtelny O. Ukraine: A History. – Toronto; Buffalo; London, 1988. – P. 133 – 134; Ejud. The Mazepists. Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century. – New York, 1981; Velychenko S. I. [Rec.] Viaczeslav Lypynsky. Tvory. – Philadelphia,

1980. – Vol. 2 // Journal of Ukrainian Studies. – Vol. 5, № 2. – Fall. 1980. – P. 84.
- 6 Podolinski W. Slowo przestrogi. – Sanok, 6. p. – S. 21.
- 7 Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть // Слово. – 1991. – № 3. – С. 4.
- 8 Hroch M. How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism? // East European Politics and Societies. – Vol. 4, № 1. – Winter. 1990. – P. 105 – 106.
- 9 Himka J.-P. Young Radicals. – P. 219.
- 10 Hobsbawm E. J. Nationality and Nationalism since 1789. Programme, myth, reality. – Cambr.; New York; Pert; Chester; Melbourne; Sydney, 1990. – P. 102 – 105.
- 11 Грушевський М. Вільна Україна: Статті з останніх днів (березень – квітень 1917). – К., 1917. – С. 5.
- 12 Rudnysky J. L. The Fourth Universal ... – P. 390.
- 13 Rudnysky J. L. Drahomanov as a Political Theorist // Ejuds. Essays. – P. 205 – 214.
- 14 Тучапський П. Л. Из пережитого. Дев'яності роки. – Х., 1931. – С. 12 – 13.
- 15 Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка // Сучасність. – 1971. – Ч. 5 (125). – С. 82; Тучапський П. Л. Из пережитого. – С. 131.
- 16 Арабажин К. Децо про націоналізм на Україні // Народ. – 1890. – Ч. 23 (15 падолиста). – С. 349 – 351. – Підпис: Non ego. Авторство встановлено на основі: Тучапський П. Л. Из пережитого. – С. 31.
- 17 Там же. – С. 29 – 30.
- 18 Див. Луца І. "Тарасівці" (Зі споминів) // Письмо з Просвіти. – 1922. – Ч. 11 – 12 (1 марта). – С. 91 – 92; Самійленко В. З українського життя в Києві в 80-х роках XIX ст. // Нова Україна. – 1923. – Ч. 1/2. – С. 105; Profession de foi молодих українців // Правда. – 1893. – Т. 18, вип. 50 (квіт.) – С. 20.
- 19 Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. Друковано в "Буковині" за 1892 – 1893 pp. – К., 1917. – С. 66.
- 20 Doroschenko D. Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainische Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. – Leipzig, 1941. – S. 144 – 157.
- 21 Будзиновський В. Ексгумація і нові похорони // Діло. – 1912. – 4. 78 (6 цвіт); Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848 – 1914. – Львів, 1926. – С. 233.
- 22 Правда. – 1889. – Т. 1, – вип. 1. – С. 49, 51.
- 23 Будзиновський В. Ішли діди на муки. – Львів, 6. p. – С. 29.
- 24 Див., наприклад: Ганкевич М. З. Зперед двадцяти літ (Початок української соціал-демократії в Галичині) // Календар "Впереду". – 1920. – С. 74 – 75; Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка // Спомини про Івана Франка. – Львів, 1926. – С. 51; та ін.
- 25 Будзиновський В. Ішли діди на муки. – С. 29.
- 26 Anderson P. Considerations on Western Marxism. – London; 1976. – P. 5, 7, 10, 17, 26, 44 – 45, 49, 93. Цит. за: Himka J.-P. [Comments on] Manfred Turban. Roman Rozdolsky's Reconsideration of the Traditional Marxist Debate on the Schemes of Reproduction on Methodological Grounds // Selected Contributoris of Ukrainian Scholars to Economics. – P. 142 – 143.
- 27 Будзиновський В. Смішне в поважному // Нові шляхи. – 1930. – № 10. – С. 64; Його ж. Ексгумація і нові похорони // Діло. – 1912. – Ч. 82. – 13 цвіт.
- 28 Будзиновський В. Ішли діди на муки. – С. 29; Франко І., Павлик М. Руське державне право і народна справа // Народ. – 1891. – Ч. 1. – 1 січня. – С. 8 – 9. – Підпис: Редакція.
- 29 Народ. – 1891. – Ч. 9. – 1 мая. – С. 155 – 159.
- 30 Франко І., Павлик М. Руське державне право ... – С. 9 – 10.
- 31 Будзиновський В. Ішли діди на муки. – С. 28 – 31; Драгоманов М. Уваги до Квєстїонару для II з'їзду русько-українських радикалів // Народ. – 1891. – Ч. 19. – С. 263.
- 32 Будзиновський В. Ішли діди на муки. – С. 33.
- 33 Будзиновський В. Ексгумація ... // Діло. – 1912. – Ч. 82. – 13 цвіт. С. 2.
- 34 Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова // Вісник Союзу визволення України. – 1915. – Ч. 23 / 24. – 15 серп. – С. 13; Павлик М. [Прим. до кн.]:

- Драгоманов М. П. Переписка. Зібрав і зладив Павлик. — Львів, 1901. — Т. 1. — С. 118.
- 35 Павлик М. [Прим. до кн.]: Драгоманов М. П. Переписка. — С. 118.
- 36 Бачинський Ю. Як я видавав "Українську еміграцію". — Львів, 1930. — С. 9.
- 37 Львівська наукова бібліотека АН України. Від. рукоп. ф. 168, спр. 250 (п. 10). — Арк. 3 (далі: ЛНБ АН України); Бачинський Ю. До М. Драгоманова, 22 листоп. 1894 р.; Бачинський Ю. Україна irredenta. — С. 234; Франко І. До М. І. Павлика, 15 верес. 1893 р. // Збір. творів: У 50 т. — К., 1986. — Т. 50. — С. 414, 416.
- 38 ЛНБ АН УРСР, відрук., ф. 168, спр. 250 (п. 10). — Арк. 3; Франко І. До М. І. Павлика, 15 верес. 1893 р. // Збір. творів. — Т. 50. — С. 414.
- 39 Громад. голос. — 1895. — № 1. — 20 марта. — С. 1.
- 40 Будзиноєвський В. Ішли діди на муки. — С. 35.
- 41 Публікацію листування між Ю. Бачинським та М. Драгомановим з цього приводу див: Бачинський Ю. Україна irredenta. — С. 177 — 237.
- 42 Бачинський Ю. Мої спомини ... — С. 14. Точна дата виходу "України irredent-i" невідома, різні джерела подають 1895 р. або 1896 р. *Himka J.-P. Young radicals...* — Р. 233. Правдоподібно, вона побачила світ на початку 1896 р. Повідомлення про вихід "України irredent-i" появилось на початку лютого 1896 р (Див.: Нові книжки // Радикал. — 1896. — № 8. — 5 лют. — С. 87), а її поширення тривало ще у травні 1896 р. (ЦДІА України у Львові. — Ф. 372, оп. 1, спр. 67. — Арк. 12).
- 43 Бачинський Ю. Як я видавав... — С. 11 — 12.
- 44 ЦДІА України у Львові. — Ф. 372, оп. 1, спр. 28. — Арк. 7 — 8.
- 45 Бачинський Ю. Як я видавав... — С. 12 — 13.
- 46 ЦДІА України у Львові. — Ф. 372, сп. 1, спр. 28. — Арк. 7.
- 47 Франко І. *Ukraina irredenta* // Житє і слово. — 1895. — Т. 4, кн. 6. — С. 482 — 483; Див. також рецензію М. Кордуби у журналі "Зоря" (1896. — Ч. 11. — С. 217 — 218).
- 48 Див., наприклад: Будзиноєвський В. Ішли діди на муки. — С. 35; Його ж. Смішне в поважнім // Нові шляхи. — 1930. — № 10 — С. 67; Мухин М. І. Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова // Збірник Укр. Наук. Ін-ту в Америці. — Сент-Пол; Мінн.; Прага, 1933 — С. 76 — 106.
- 49 Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну. — К., 1916. — С. 46 — 47.
- 50 Бачинський Ю. Мої спомини про Драгоманова. — С. 14.
- 51 *Himka J.-P. Young Radicals ...* — Р. 234 — 235.
- 52 Правда. — 1889. — Р. XIX. — Т. 1. — Вип. 1.
- 53 З історії Київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1913. — Т. 116. — С. 183.
- 54 *Magosci P. R. The Ukrainian National Revival: A New Analytical Framework // Canadian Review of Studies in Nationalism.* — 1989. — Vol. 16. — P. 45 — 62.
- 55 *Rudnytsky I. L. The Ukrainians in Galicia under Austrian Rule // Ejud. Essays...* — P. 335 — 339, 350.
- 56 *Rudnytsky I. L. The Ukrainian National Movement on the Eve of the First World War // Ejud. Essays...* — P. 382 — 383, 386 — 387; *Ejud. The Fourth Universal // Ibid.* — P. 406 — 408.
- 57 Франко І. Селянський рух у Галичині // Збір. творів. Т. 46. кн. 2. — К., 1986. — С. 242.
- 58 ЦДІА України у Львові. — Ф. 663, оп. 1, спр. 179. — Арк. 21.
- 59 Франко І. До М. Павлика, кін. січ. 1900 р. // Збір. творів — Т. 50. К., 1986. — С. 148.
- 60 Див., наприклад: *Енгельс Ф. За Польщу // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.* — 2-е вид. — Т. 18. — С. 532.
- 61 Серед усього багатства літератури з цього питання варто відзначити дві роботи, написані українськими авторами: *Rozdolsky R. Engels and the "Non-historic" Peoples: The National Question in the Revolution of 1848.* Transl., ed. and with an Introduction by J.-P. Himka. — Critique Book, 1986; *Szporluk R. Communism and Nationalism. Karl Marx versus Friedrich List.* — New York, 1988.
- 62 Бернштейн Е. Спомини про Михайла Драгоманова і Сергія Подолинсько-

- го // З починів українського соціалістичного руху: Михайло Драгоманов і
 63 женецький соціалістичний гурток. – Відень, 1922. – С. 156.
 64 ЦДІА України у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 30.
 65 Там же.
 66 Охримович В. Чому я навернувся до християнської католицької віри, або
 як я віднайшов бога і душу, Христа, і церкву. – Львів, 1921. – С. 9.
 67 ЦДІА України у Львові. – Ф. 387, оп. 1, спр. 17. – Арк. 1.
 68 Будзиновський В. Ішли діди на муки ... – С. 36, 38.
 69 Бачинський Ю. Мої спомини ... – С. 14.
 70 Лист русько-української молодіжи у Відні ... // Громад. голос. – 1899. –
 № 7. – 1 цвіт. – С. 57.
 71 Бачинський Ю. Україна irredenta. – С. 170.
 ЦДІА України у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 28. – Арк. 8 зв.

Надійшла до редакції 15.02.1991 р.

The author discusses the development of the idea of Ukrainian political independence during the late 19th century. The focus of this study is the reception of Julian Bachynskyi's pamphlet "Ukraina irredenta".

М. М. ШВАГУЛЯК

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА СУСПІЛЬНІСТЬ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС НІМЕЦЬКО- ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 р.

Висвітлюється коло питань, які характеризують політичне спрямування провідних західноукраїнських партій і організацій в часі загострення німецько-польських взаємин і вибуху другої світової війни (березень – вересень 1939 р.).

Передусім окреслимо проблему і хронологічні рамки дослідження.

Під кінець березня – напочатку квітня 1939 р. спостерігалися явні ознаки погіршення взаємин між Берліном і Варшавою. Напругу у відносинах з Польщею нагнітав своїми ультимативними вимогами нацистський уряд. 21 березня він знову поставив перед польською стороною, але на цей раз із значним тиском, вимогу про приєднання до Німеччини Данціга і надання в так званому польському коридорі екстериторіальної зони для будівництва автостради і залізниці. Уряд Польщі відхилив ці вимоги, але дипломатичний тиск на Варшаву, антипольські нападки німецької пропаганди, які набирали дедалі більшого розмаху, свідчили про рішучі наміри правителів Німеччини. 11 квітня 1939 р. Гітлер підписав "Директиву про єдину підготовку вермахту до війни у 1939 – 1940 рр." У другій частині документа під кодовою назвою "Вайс" був викладений план операції проти Польщі, що розглядалася як попередній захід перед